

ДОСВІД БАНКІВ РОЗВИНУТИХ КРАЇН В ГАЛУЗІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І МОЖЛИВОСТІ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ

*О.Ю. Оболенський, д-р екон. наук, проф.,
Київська філія Львівського банківського інституту*

Прискорення мобілізації фінансових ресурсів в період економічного зростання і забезпечення ефективних умов для розвитку економіки супроводжується істотними трансформаціями в кредитно-банківських системах розвинутих країн. Основні тенденції цих змін полягають, зокрема, в посиленні концентрації і централізації кредитних інститутів, зростанні груп банків-гігантів, діючих як трансконтинентальні утворення, процесах універсалізація банків, загостренні конкурентної боротьби всередині окремих груп фінансових посередників і між ними, дерегулюванні банківського ринку, спрямованого на пом'якшення або повне скасування обмежень і заборон в галузі фінансової, в тому числі інвестиційної діяльності. При цьому намітився процес згладжування деяких відмінностей в структурній організації кредитних систем, що склалися в різних країнах.

Світовій практиці відомі дві основні моделі побудови кредитно-банківських систем: сегментована (американська) і універсальна (німецька) [8].

Основні відмінності цих моделей полягають у ступені універсалізації та спеціалізації кредитних інститутів, формах і джерелах фінансування реального сектора економіки, рівнях диверсифікації інвестиційних портфелів банків і підприємств. При цьому їх основою є специфіка організації розподілу фінансових ризиків. У сегментованій моделі ризики в максимальній мірі розділені на комерційні та інвестиційні. Вони диверсифіковані за допомогою різних рівнів страхування, яким є система фінансування підприємств через випуск цінних паперів і механізм фондового ринку, кредитування спеціалізованих інвестиційних банківських і небанківських інститутів. В універсальній моделі контроль ризиків забезпечується універсальними комерційними банками, які є одночасно основними кредиторами реального сектора і головними суб'єктами фінансового ринку.

У США універсальні банки згідно з банківським законом від 1933 р. (акт Гласса – Стіголла), були розділені на комерційні та інвестиційні банки. Комерційним банкам, що зосередили свою діяльність на традиційних банківських операціях, заборонялися операції з цінними паперами, за винятком операцій з державними федеральними або муніципальними цінними паперами, що слугували регулятором для компенсації циклічних кон'юнктурних коливань з кредитами. Інвестиційні банки здійснювали довгострокові вкладення в розвиток промисловості, операції з цінними паперами за свій рахунок і за рахунок коштів клієнта [8].

Однак останні десятиріччя характеризуються тенденцією до універсалізації фінансово-банківської діяльності. Посилення конкуренції між кредитними інститутами і виникнення принципово нових можливостей в умовах розвитку могутнього фінансового ринку обумовили для банків необхідність пошуку інших шляхів і способів підвищення прибутковості своїх операцій. Одним із шляхів розв'язання проблеми стало різке збільшення числа здійснюваних банками операцій, розвиток форм інвестиційної діяльності [5].

У рамках тенденції до універсалізації швидкий розвиток отримали нетипові раніше для комерційних банків послуги: фінансування інвестиційних проектів, лізинг, управління портфелем інвестицій клієнтів, консультаційні послуги тощо.

Розвиток цих послуг відбувається як наслідок лібералізації банківського законодавства. У США зразком може слугувати організація банківських холдингів, створення або приєднання юридично незалежних спеціалізованих інвестиційних інститутів. Набули поширення операції з купівлі контрольного пакету акцій корпорацій, що фінансуються випуском нових акцій, або за допомогою позик, які повинна погасити сама корпорація – “Leverage buy out”. При цьому, хоча банки виступають не як покупці, а як агенти корпорацій, що розміщують цінні папери серед інституційних інвесторів, значна частина фондових цінностей концентрується в трастових відділах банків або підконтрольних пенсійних фондах [2].

На основі операцій з кредитування промислових компаній ряд великих банків приступив до здійснення лізингових операцій, створення власних лізингових фірм.

Тенденція до універсалізації характерна для кредитних систем всіх розвинених країн. Однак у кожній з них вона має певні особливості. Найбільш яскраво вона представлена в Німеччині, де комерційні банки протягом довгих років здійснюють найрізноманітніші види операцій, включаючи надання довгострокових кредитів і вкладання коштів у власний капітал підприємств.

Значна пайова участь комерційних банків в капіталі промислових корпорацій має переваги як для банків, так і для підприємств:

- для банків – це можливість забезпечення контролю за довгостроковою фінансовою стійкістю позичальника;
- для підприємств – зменшення потреб у власному капіталі і скорочення загальної вартості фінансування виробництва.

Універсальний принцип є основою організації банківських систем Австрії, Бельгії, Люксембурга, Нідерландів, Норвегії, Швейцарії, Швеції. За цим типом формуються банківські системи і “нових індустріальних країн”, де універсалізація банківської діяльності розглядається як спосіб посилення позицій національних банків, підвищення їх здатності до ефективної мобілізації заощаджень населення і коштів комерційних структур, направлення їх в інвестиції [2].

В той же час аналіз банківських систем різних країн свідчить про паралельний розвиток тенденції щодо посилення спеціалізації діяльності комерційних банків. Так, в країнах розвинутої ринкової економіки, в тому числі і тих, які мають універсальну структуру кредитної системи, важливе місце (незважаючи на деяке зниження їх чисельності) займають спеціалізовані банки, з яких найбільший інтерес на етапі сучасного розвитку української економіки викликають інвестиційні банки і кредитні інститути з особливими завданнями, пов'язаними з реалізацією національних інтересів.

Основними напрямками діяльності інвестиційних банків є: операції з цінними паперами, надання довгострокових кредитів, фінансування інвестиційних проектів, участь в капіталі фінансових установ і нефінансових підприємств, реструктуризація бізнесу за допомогою злиття і поглинання, операції з нерухомістю, консалтингові та депозитарні послуги [2].

Склад і структура цих операцій можуть відрізнятися в залежності від спеціалізації інвестиційних банків і особливостей побудови кредитної системи країни, що певною мірою відображається на структурі їх балансів.

Інвестиційні банки, що здійснюють операції в основному за свій рахунок, мають значно більшу потребу в капіталі, ніж комерційні банки, що надають традиційні банківські послуги. В той же час ця потреба зменшується, якщо переважна частина операцій інвестиційного банку здійснюється за дорученням і за рахунок клієнта.

Діяльність інвестиційних банків тісно пов'язана з функціонуванням ринку цінних паперів. Ступінь сформованості ринку цінних паперів і реалізації його ролі як механізму перерозподілу капіталу багато в чому визначають поле діяльності інвестиційних банків, можливості отримання достатнього прибутку від окремих операцій на даному сегменті фінансового ринку на основі вдосконалення обраної банком спеціалізації.

Тому виокремлення інвестиційних банків як особливого виду фінансового інституту передбачає досить високий ступінь розвитку ринку цінних паперів. Якщо з урахуванням викладеного розглядати історію становлення інвестиційних банків в Україні (ринок цінних паперів не досяг такого ступеня розвитку і не грає істотної ролі в мобілізації і перерозподілі капіталів), то стає очевидним, що в цих умовах банки, створені спочатку як спеціалізовані інвестиційні банки, були змушені практично перейти до диверсифікації своєї діяльності, здійснення всіх видів банківських операцій, характерних для універсальних банків. Вияв загальної тенденції до універсалізації стосовно української економіки пов'язаний також з тим, що універсальні банки мають більш широкі можливості розвитку в умовах нестабільності економічної ситуації.

Стереотип діяльності інвестиційних банків зарубіжних країн з фінансовим ринком не може бути механічно перенесений на умови ринків, що розвиваються. Однак вивчення світової практики в галузі створення і діяльності інвестиційних банків дозволяє визначити випробувані форми і методи, які можуть бути використані в Україні. Організація інвестиційних банків, що має особливе значення для української економіки, в рамках

універсальної моделі швидше за все може бути здійснена шляхом створення інвестиційних інституцій як дочірніх організацій великих універсальних банків або формування спеціалізованих інвестиційних банків, які діють на основі системи державних гарантій і пільг [4].

Наявність банків, які функціонують у визначальних для національної економіки сферах діяльності, характерна для багатьох країн.

Періоди економічних криз характеризуються посиленням ролі держави в інвестиційних процесах, в тому числі і шляхом зростання присутності в кредитних інститутах.

Безперечний інтерес викликають процеси державної участі в становленні механізмів мобілізації інвестиційного капіталу в нових індустріальних країнах, зокрема в республіці Корея, де формування банківської системи було обумовлене потребами забезпечення економічного зростання. З метою фінансування проектів економічного розвитку в промисловому і аграрному секторах економіки був створений Корейський банк розвитку як державний кредитний інститут. Пізніше була сформована ціла система спеціалізованих банків з надання фінансової підтримки як стратегічним, так і менш важливим галузям (створені Корейський банк довгострокового кредитування, Експортно-імпортний банк "Корея", торговельні та банківські корпорації, що забезпечували надання нефінансовим підприємствам середньо і довгострокових кредитів і мобілізацію іноземного капіталу).

Досвід розвинених країн переконливо свідчить про те, що вирішення стратегічних завдань національної економіки шляхом активізації інвестиційної діяльності кредитних інститутів вимагає дієвої участі держави. Ступінь цієї участі багато в чому визначається сформованістю ринкових механізмів, форми і методи участі – особливостями конкретної економічної ситуації. Ефективність тісної взаємодії держави, банків, нефінансових підприємств, необхідної для досягнення спільних національних інтересів, особливо важлива на етапах виходу з економічної кризи.

Одним з уроків української кризи є усвідомлення необхідності посилення ролі держави в економіці, важливості державної підтримки промисловості для забезпечення її виходу з сучасного кризового стану і вжиття заходів, спрямованих на активізацію участі банків у розв'язанні цієї проблеми [3, 7].

Вибір напрямів і способів державного втручання передбачає розробку форм взаємозв'язку промислового і фінансового капіталу, вивчення досвіду міжнародної практики фінансування промислових компаній, особливості якого пов'язані з відмінністю основних моделей побудови кредитно-банківських систем. Специфіка даних моделей характеризує різну роль комерційних банків в забезпеченні діяльності і фінансуванні підприємств реального сектора.

При використанні сегментованої моделі задоволення потреб промислових компаній в капіталі забезпечується переважно шляхом розміщення цінних паперів на фінансовому ринку. Довгострокові кредити

комерційних банків відіграють значно меншу роль у фінансуванні промислових компаній.

Для універсальної моделі характерне переважання кредитного методу, при якому основним способом, що забезпечує ефективне використання кредитних коштів, є встановлення банками безпосереднього контролю над позичальниками шляхом участі у власності. Істотний вплив банків на діяльність підприємств, зокрема в Німеччині, визначає відносну млявість ринку цінних паперів в порівнянні з іншими країнами. Володіючи цінними паперами, банки значною мірою контролюють ринок, що практично обмежує відкритий продаж цих паперів.

Однак домінування того або іншого методу фінансування потреб реального сектора економіки, що характерний для різних моделей, не є абсолютним. З одного боку, в країнах із сегментованою системою, зокрема в США, останні роки були позначені швидким зростанням кредитування на тривалі терміни. Розширення довгострокового кредитування обумовлене рядом чинників, а саме:

- для банків – це прагнення використати нові форми прибуткового позичкового капіталу, зниження вимог до ліквідності позик у зв'язку із запровадженням системи страхування депозитів, вдосконаленням способів контролю за підвищенням надійності позик;
- для підприємств – це перевага банківських кредитів над довгостроковими облігаціям або випуском акцій, пов'язана з більшою гнучкістю цієї форми, з можливістю отримання додаткових коштів при несприятливих умовах на ринку цінних паперів, збереження контролю над фірмою, скорочення операційних витрат тощо.

Крім того, як показали результати багатьох досліджень, банки значно сильніше впливають на нефінансові корпорації, ніж це передбачається. Все більше акціонерний капітал промислових фірм США концентрується в банках внаслідок прямої скупки ними цінних паперів, а також активного розвитку трастових операцій.

З іншого боку, в країнах з універсальною кредитною системою банки, що здійснюють всі операції з цінними паперами, фінансують підприємства не тільки шляхом надання довгострокових кредитів, але і за допомогою придбання їхніх акцій і облігацій як за свій рахунок, так і за дорученням клієнта.

В моделі взаємовідносин промислового і банківського секторів, що формується в українській економіці, проявляються певні ознаки близькості до німецької моделі універсального комерційного банку, за якою він, будучи основним кредитором реального сектора, може володіти великими пакетами акцій нефінансових підприємств. Найбільші українські банки вже володіють значними пакетами акцій (частками) провідних промислових компаній. При низькій надійності підприємств реального сектора як позичальників володіння акціями є додатковим інструментом контролю за цільовим використанням кредиту і загальним фінансовим станом. Такий механізм найбільш повно реалізовується в рамках фінансово-промислових груп, де

банки відіграють провідну роль в регулюванні фінансових потоків та інвестиційних програм.

Перспективним є поширення консорціумного кредитування. Однак загалом взаємозв'язки банків з виробництвом характеризуються слабкістю банківського контролю за використанням кредитів, пов'язаною з особливостями засновництва багатьох банків, підвищеними кредитними ризиками, недосконалістю менеджменту, що відрізняє їх від німецької системи [8].

Певна схожість з універсальною моделлю проявляється провідною роллю банків в механізмі інвестування. У Україні більшу частку інвестицій здійснюють комерційні банки. Проте універсальний характер комерційних банків багато в чому зумовлений недостатньою розвиненістю ринку цінних паперів і мережі небанківських установ. За цих умов універсальна модель пов'язана з підвищеною ризикованістю в діяльності комерційного банку, що може збільшуватися в кризових обставинах, оскільки ризики банку по інвестиційних вкладеннях не відокремлені від ризиків по депозитно-кредитних і розрахункових операціях. У той же час банк у великій мірі залежить від стану справ найбільших клієнтів, в обігу яких знаходяться (через участь в акціонерному капіталі і облігаційних позиках) значні кошти. Отже, здійснення інвестицій в цінні папери поряд з основною банківською діяльністю і за відсутністю механізму контролю над ризиками здатне викликати загрозу втрати ліквідності банку. Цей чинник відіграв вирішальну роль в погіршенні ліквідності банківської системи під час кризи 1997-1998 рр.

Досвід діяльності німецьких універсальних банків показує, що при контролі над ризиками участь в капіталі нефінансових компаній дозволяє надавати значну фінансову підтримку підприємствам різних галузей. Так, Дойче Банк, що є прикладом тісної взаємодії банку з промисловістю, бере участь в 400 промислових і комерційних компаніях хімічної, електротехнічної, металургійної, будівельної, харчової промисловості, автомобілебудуванні та інших підгалузях машинобудівного комплексу, торгівлі, транспорту, сфери побутових послуг.

Українська економіка потребує не тільки вдосконалення існуючих форм інвестиційної діяльності, але й використання нових схем взаємодії між учасниками інвестиційного процесу. Принципового значення набуває здійснення банками більш активної інвестиційної політики і участь в реалізації високоефективних інвестиційних проектів. Дуже продуктивний в цьому відношенні аналіз досвіду проектного фінансування великих інвестиційних проектів в розвинених країнах і можливостей його використання в українській економіці.

Проектне фінансування характеризується великою кількістю кредиторів, що зумовлює можливість організації консорціумів, інтереси яких представляють, як правило, найбільш великі кредитні інститути – банки-агенти. Як джерела фінансування можуть залучатися кошти міжнародних фінансових ринків, спеціалізованих агентств експортних кредитів, фінансових, інвестиційних, лізингових і страхових компаній, довгострокові

кредити Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР), Міжнародної фінансової корпорації (МФК), Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР) [4].

До форм проектного фінансування, які могли б успішно використовуватися в українських умовах, можна віднести схеми “будувати – експлуатувати – передавати” (“build – operate – transfer” – BOT) і “будувати – володіти – експлуатувати – передавати” (“built – own – operate – transfer” – BOOT) із залученням іноземних інвестицій при поєднанні фінансування з обмеженим регресом, з фінансуванням під урядову гарантію.

У відповідності із схемою BOT на основі отримання від державних органів група засновників створює спеціальну компанію, в обов’язки якої входить фінансування і організація будівництва об’єкта. Після завершення робіт ця компанія дістає право експлуатації або володіння об’єктом. Держава може сприяти реалізації інвестиційного проекту шляхом надання гарантій банку, що кредитує проект з використанням угоди “escrow”.

Організація фінансування інвестиційного проекту на умовах BOOT дещо відрізняється від розглянутої схеми, оскільки передбачає отримання спеціальною компанією від держави ліцензії на основі франчайзінг-угоди. Крім того, тут має місце кредитування безпосередньо спеціальної компанії під гарантії уряду.

При використанні схем BOT і BOOT відбувається розподіл проектних ризиків між учасниками: спеціальною компанією-підрядником, кредитором-банком або їх групою і державою, що закріплюється в концесійному договорі або франчайзінг-угоді, забезпечується взаємна зацікавленість учасників проекту в його своєчасному і ефективному здійсненні. Привабливість цих схем для держави обумовлена рядом обставин:

- держава, відіграючи важливу роль в реалізації проекту, не робить при цьому витрат, що зводить до мінімуму вплив на його бюджет;
- через певний проміжок часу, визначений періодом концесії або франчайзінг-угодою, вона отримує у власність діючий об’єкт;
- використання механізму конкурсного відбору, переорієнтації фінансування на приватний сектор внаслідок його більш високої ефективності дозволяє досягати великих результатів;
- стимулювання надходжень та використання високих технологій, іноземних інвестицій, що досягається за допомогою використання цих схем, дозволяє вирішувати важливі економічні і соціальні проблеми.

Розвитку проектного фінансування в країні має сприяти покращення інвестиційного клімату (у тому числі створення умов для зниження ціни кредитних ресурсів), поліпшення ресурсної бази банків, запровадження надійних фінансових інструментів, збільшення фінансових ресурсів для широкомасштабного фінансування капіталомістких проектів, підвищення кваліфікації учасників проектного фінансування та інші чинники, що посилює проектні ризики. В умовах, що склалися, розв’язання проблеми вимагає комплексного підходу, що враховує інтереси різних сторін. Важливими складовими такого підходу є посилення ролі державних гарантій страхування

проектних ризиків, включаючи надання гарантій банкам, які беруть участь в фінансуванні пріоритетних державних інвестиційних проектів і програм, податкове стимулювання механізмів інвестування, розвиток міжбанківської співпраці у сфері спільного кредитування інвестиційних проектів.

Список літератури

1. Игонина Л.Л. Инвестиции: Учебник / Под ред. В.А. Слепова. – М.: Юристъ, 2002. – 479 с.
2. Виленский П.Л., Лившиц В.Н., Смоляк С.А. Оценка эффективности инвестиционных проектов: Теория и практика: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело, 2002. – С. 888.
3. Комплексна програма розвитку банківської системи України на 2003-2005 роки. – Національний банк України, 2003. – С. 28.
4. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник / Под ред. Красавиной Л.Н. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 592 с.
5. Перасада А.А. Управління інвестиційним процесом. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.
6. Перасада О.А. Кредитування міжнародними фінансово-кредитними установами українських підприємств. – К.: Лібра, 2001. – 128 с.
7. Фінанси і банківська діяльність: сучасний стан і перспективи розвитку. – Національний банк України, 2003. – С. 36.
8. Шамова І.В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 195 с.

Оболенський, О.Ю. Досвід банків розвинутих країн в галузі інвестиційної діяльності і можливості його реалізації в українській економіці [Текст] / О.Ю. Оболенський // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. - Суми: УАБС НБУ, 2004. - Т. 9. - С. 204-212.